

УДК 902 (477.83-25)

Святослав ТЕРСЬКИЙ

**СТАРИЙ РИНОК У ЛЬВОВІ
(Деякі підсумки археологічного вивчення)**

В статті висвітлено аспекти історичної топографії середньовічного Львова на прикладі площі Старий Ринок. В основу узагальнень покладено результати археологічних робіт, проведених РНДЦ "Рятівна археологічна служба" ІА НАН України.

Ключові слова: археологічне датування, площа Старий Ринок, середньовічний період.

Сучасний львівський майдан Старий Ринок традиційно вважають головною площею княжого міста¹.

Перші археологічні спостереження були зроблені тут ще у 1925 р. у зв'язку із реконструкцією храму Св. Миколая. Археологічними роботами у 1977-1978 рр. було підтверджено заснування збережених в його околиці храмів ще у ранньому середньовіччі.² У 1982-1989 рр. у зв'язку з роботами з реконструкції костелу Св. І. Хрестителя проводили дослідження в самому храмі та його найближчій околиці, якими розкопано поховання XIII-XVII ст.³ У 1992 р. за 70 м південніше від Старого Ринку досліджено близько 1000 кв. м площі експедицією Рятівної археологічної служби.⁴ У 1997 р.

¹ Крип'якевич І. П. Історичні проходи по Львову. Львів, 1991 (1932). С. 15; Пастернак Я. Археологія України. Торонто, 1961. С. 655; Ісаєвич Я. Д. Львів в період давньої Русі // Історія Львова. Київ, 1984. С. 24; Трегубова Т. О., Мих Р. М. Львів. Архітектурно-історичний нарис. Київ, 1989. С. 46.

² Малевская М. В., Иоаннисян О. М., Могитич И. Р., Бучко Р. В. Исследование памятников архитектуры во Львове и Львовской области // АО 1977. Москва, 1978. С. 352-353; Малевская М. В., Кос А. И., Рожко М. Ф., Шолохова Е. В. Архитектурно-археологические исследования во Львове и Львовской области // АО 1978. Москва, 1979. С. 360-362.

³ Багрий Р. С. Исследования во Львове // АО 1984. Москва, 1986. С. 212; Багрий Р. С. Львов // Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья (раннеславянский и древнерусский периоды). Київ, 1990. С. 116-119.

⁴ Івановський В. І. Археологічні дослідження Львова у 1992 році // Studia archaeologica. Львів, 1993. Вип. 1. С. 74-75.

під час рятівних досліджень цієї ж експедиції у котловані на південному узбіччі сучасного Ринкового майдану було досліджено площу понад 500 кв.м.⁵ Унаслідок розкопок отримано цікаві та різнопланові знахідки щодо матеріальної культури міста у XIII-XVII ст., які поповнили збірки львівських музеїв.⁶

Результати проведених робіт дозволяють зробити певні висновки про етапи розпланування і шлях розвитку цього головного посаду княжого Львова:

1. Основний масив забудови Окольного города на цих ділянках на підставі масового керамічного матеріалу датують не раніше XIII ст.

2. Протягом останніх семисот років рельєф цієї частини міста зазнав суттєвих змін. Так, Старий Ринковий майдан принаймні до кінця XIV ст. у своїй південній частині перетинався широкою долиною лівобережного допливу р. Полтви. Спостереження за первісним рельєфом та ґрунтовими водами в розкопці вказують, що русло цього потоку повинне було пролягати вздовж сучасної вулиці князя Льва, де на ділянці колишнього саду монастиря місіонарів варто шукати його виток. Далі цей потік перетинав вул. Б. Хмельницького попід будинками № 5, 11 та 12.⁷ Як відомо, ще донедавна ділянка Жовківської вулиці (тепер Б. Хмельницького) поміж площами Старий Ринок та Краківською (тепер Возз'єднання) називалася "На мості".⁸ За 60 м західніше берег цього потоку був виявлений у 1992 р. в розкопці "Золотий лев". На своїй графічній реконструкції Львова І. Базарник показує цей потік як праву притоку т. зв. Вірменського потоку, а Р. Могитич⁹ простежує його русло в напрямку до сучасної вул. Староміської. На нашу думку, русло цього потоку потрібно шукати південніше храму Св. Теодора (Рис. 1).

Єдину письмову згадку, яку, вірогідно, можна пов'язати з виявленим потоком, знаходимо у т. зв. "наданні князя Льва", підтвердженому у 1448 р.: "На... городі церкви Св. Миколи (дозволяємо) брати воду, що протікає до нашого двору у Львові, тобто до Нижнього замку біля кухні"¹⁰.

⁵ Терський С. Старий Ринок у Львові (за даними археологічних досліджень) // Галич і Галицька земля у державотворчих процесах України. Матеріали Міжнародної ювілейної наукової конференції. Івано-Франківськ-Галич, 1998. С. 61-64.

⁶ Терський С. В. Галицько-Волинська Держава та Схід (за археологічними збірками Львівського історичного музею) // Наукові записки Львівського історичного музею. Львів, 2000. Вип. IX. С. 179-201; Терський С. В. До проблеми датування археологічного матеріалу періоду Галицько-Волинської держави // Наукові записки Львівського історичного музею. Львів, 2001. Вип. X. С. 130-158.

⁷ Терський С., Овчинніков О., Войнаровський В. Звіт про роботу Львівської археологічної експедиції в 1997 р. Львів // Архів НДРЦ "РАС" ІА НАН України. 1998. С. 24-25.

⁸ Крип'якевич І. П. Історичні проходи... С. 15.

⁹ Могитич Р. Низький замок у Львові. До питання реконструкції первісного вигляду // Вісник / Укрзахідпроектреставрація. Львів, 2000. Ч. 11. С. 57.

¹⁰ Історія Львова у документах і матеріалах. Київ, 1986. С. 24.

Окрім того у документах XV ст. на Підзамчі згадується Вірменський потік (1468 р.) та Вірменський міст (вперше 1484 р.).¹¹ Вважають, що Вірменський потік розмежовував територію середмістя та Підзамча.¹² А Вірменський міст за документом 1518 р. локалізують при монастирі Св. Онуфрія.¹³

Така кількість топонімів додатково підтверджує велику роль вірменської общини у цій частині міста. Вона була найбільш чисельною серед чужинців. Окрім Львова вірмени заселяли міста Молдови і з півдня через чорноморські порти Білгород і Кілію провадили торгівлю між Азією та європейськими країнами. Вже в XIII-XIV ст. в Білгороді утворюється вірменська колонія.¹⁴ Вірмени-поселенці у XIV-XV ст. з'являються в містах Кілії, Бирладі, Васлуї, Ясах і Орхеї, що знаходилися вздовж важливого тоді т. зв. "молдавського шляху".¹⁵ Львів від початків свого існування мав стійкі торгові та інші контакти з цією територією. У 1339 р. генуезький портулан у Перу (квартал Константинополя) А. Дульчерто повідомляв: "Генуезькі купці від Чорного моря ходять до моря Готланда (*Балтійського - С. Т.*) в сторону Фландрії до Брюгге". Цей шлях названий львівською дорогою – частина існуючого тоді шляху через Монкастро (Білгород), Кам'янець, Львів на Фландрію.¹⁶ Саме завдяки цьому т. зв. "молдавському" торговельному шляху місто активніше сприймало досягнення цивілізації Сходу.

3. У середині XIII ст. Львів був центром місцевого значення. У цей період на місці сучасного кам'яного храму Св. І. Хрестителя існував дерев'яний храм, мощений керамічними плитками товщиною 2,2-2,5 см.¹⁷ Пізніше, коли Старий Ринок Львова стає центром міжнародної торгівлі та громадським осередком столиці Галицько-Волинської держави, він отримує відповідну інфраструктуру: монументальні споруди храмів, караван-сараїв, лазень тощо. Показником монументального будівництва цього періоду на південній околиці майдану є знахідки полив'яних керамічних плиток для підлоги товщиною 3,0-3,5 см, які залягали у шарі XIII-XIV ст. Цю сторону Старого Ринку, мабуть, традиційно заселяли німці, духовним центром яких був храм Марії Сніжної. Східну і західну сторони відвоювали

¹¹ AGZ. T. 15. 1891. S. 90, 220.

¹² Крип'якевич І. Слідами княжого Львова. Топографія // Стара Україна. Часопис історії та культури. Львів, 1924. Ч. XII. С. 185.

¹³ Гронський Й. Будні середньовічного Львова (записки архіваріуса) // Жовтень. 1981. № 10. С. 123.

¹⁴ Бырня П. П. Молдавский средневековый город в Днестровско-Прутском междуречье (XV-начало XVI вв.). Кишинев, 1984. С. 72.

¹⁵ Полевой Л. Л. Очерки исторической географии Молдавии XIII-XV вв. Кишинев, 1979. С. 82.

¹⁶ Мохов Н. А. Молдавский торговый путь в XIV-XV вв. // Русь и Польша. Москва, 1974. С. 303.

¹⁷ Багрий Р. С. Исследования во Львове // АО 1984. Москва, 1989. С. 212.

у місцевого населення протягом XIV ст., відповідно, вірмени (з 1371 р. їм належав храм Св. І. Хрестителя) та караїми і жиди, що чисельно прибули до Львова за часів правління Володислава Опольського.¹⁸ Неподалік Старого Ринку мешкали “сарацини” згадані в привілеї Казимира III на магдебурзьке право. Сарацини і татари, що населяли Львів, протиставляються у привілеї Казимира III на магдебурзьке право Львову.¹⁹ Проте вулиця їх головного кварталу, як вважають, мала різні назви – Татарська, Поганська або Сарацинська,²⁰ що свідчить про спільне проживання тюркомовних мусульман у середмісті.

Під сарацинами в Східній Європі розуміли не лише арабів чи малоазійських тюрків, а, насамперед, мешканців Середньої Азії – хорезмійців, які з XIII ст. займали пануючі позиції у трансконтинентальній торгівлі. Наприклад, у документі венеційського нотарія в Тані згадується купець “Омар Харадж, сарацин із Ургенча”.²¹ Саме хорезмійським архітекторам доручали проектувати міста в Золотій Орді. Їхнє прибуття до Львова можна пояснити великим об’ємом торгівлі, що вів у той період Львів із Сходом.

На присутність мешканців Сходу на Ринку Львова XIV ст. та торгівлю східними товарами вказують знахідки керамічного полив’яного (декоративного) та тарного посуду – амфор та піфосів для зерна (Рис. 2: 1-3, 6) – характерної продукції міст Півдня України. За південними зразками виготовлялася продукція місцевих гончарів, яка проте за якістю глини та випалу була більш примітивна і не відрізнялася від звичайної місцевої кераміки. Це, зокрема, чаші на перстенеподібній підставці, т. зв. пічний припас (використовувався як підставка під час нанесення поливи на посуд і є свідченням місцевого виробництва посуду східного типу), водопровідні труби (Рис. 2: 4, 5). Їхні уламки у великій кількості насичують напластування XIV-XV ст.²²

Знахідки подібного типу кераміки під час розкопок по вул. Вірменській, 13 у червні 2000 р. (центральна частина вірменського кварталу середмістя) дозволяють припускати, що продуцентом кераміки східного типу у Львові могли бути вірмени.

4. У XIV ст. унаслідок засипання русла вищезгаданого струмка було, принаймні, частково нівельовано поверхню території південної частини

---

¹⁸ Шараневич И. История Галицко-Володимирской Руси от найдажнейших времен до року 1453. Львов, 1863. С. 230.

¹⁹ Привілеї міста Львова (XIV-XVIII ст.) // Львівські історичні пам’ятки. Львів, 1998. Т. 1. С. 27.

²⁰ Мельник Б. В. Вулицями старовинного Львова. Львів, 2001. С. 122.

²¹ Прокофьев Н. Д. Акты Венецианского нотариуса в Тане Донато а Мано (1413-1419) // Причерноморье в средние века. № 4. Санкт-Петербург, 2000. С. 43, 85.

²² Терський С. В. Галицько-Волинська Держава ... С. 179-201.

Старого Ринку. Тоді в заплаві струмка вздовж його русла на глибині 4,0 м від сучасної поверхні пущено керамічний водогін типу, характерного для міст Півдня України²³ (Рис. 1).

Визначити, куди провадив цей водогін поки що не вдається. Можливо, він забезпечував водою т. зв. вірменську лазню, що діяла в околиці Старого Ринку у цей період (в 1424 р. вірменин Атабе переносить свою лазню, що була біля міського рову, на місце, де була до того корчма “Брага”: “Між двома вулицями, однією, якою йдуть від костелу Пречистої Діви Марії до костелу Св. Івана, і другою, більшою вулицею, що проходить від міської брами на Підгорай”).²⁴ В інших документах “вірменська лазня” вказана “поза костелом Св. Марії”²⁵.

Р. Могитич²⁶ інтерпретує вже цитовану згадку у відомому “привілеї князя Лева” як наявність водогону, що був прокладений через сад, що належить храму Св. Миколи, до Низького замку. Проте знайдений у 1997 р. керамічний водогін був спрямований паралельно руслу потоку, а, отже, навряд чи міг постачати воду південніше – в сторону Низького замку.

5. У XV ст. частково знівельований північний край заплави струмка використовують для облаштування майстерні спеціалізованої на випалі вапна. У заглибленій споруді зафіксовано двоярусний горн із соплом, а поруч майданчик для подрібнення сировини.²⁷

6. Наприкінці XV-XVI ст., коли майстерня для випалювання вапна вже не діяла, поруч неї зводяться з дощок скриньоподібні споруди, інтерпретовані як чани для обробки шкіри.²⁸

Подібні об’єкти зазвичай заповнені фекаліями, на території середньовічних міст зафіксовано не вперше. Їх досліджували у Львові в розкопах поруч Арсеналу,²⁹ та на місці спорудження готелю “Золотий Лев”, а також в Луцьку та Острозі. Об’єкти цього типу, відкриті у Броцлаві, звичайно подаються як колодязі³⁰ та скрині-клоаки.³¹

²³ Терський С. Старий Ринок у Львові ... С. 62-63.

²⁴ AGZ. T. IV. S. 121.

²⁵ AGZ. T. VII. S. 185 (1494 р.), Т. IX. S. 158 (1497 р.).

²⁶ Могитич Р. Низький замок у Львові... С. 49, прим 4.

²⁷ Терський С., Овчинников О., Войнаровський В. Звіт про роботу Львівської археологічної експедиції в 1997 р. Львів, 1998. С. 6-13.

²⁸ Войнаровський В. Шкіряне виробництво на галицьких землях у IX-XIV ст. // Галич і Галицька земля у державотворчих процесах України / Матеріали Міжнародної ювілейної наукової конференції. Івано-Франківськ-Галич, 1998. С. 37-40.

²⁹ Багрий Р. С. Раскопки во Львовѣ // АО 1980 г. Москва, 1981. С. 226; Багрий Р. С. Археологічні дослідження ранньосередньовічного Львова // Київська Русь: культура, традиції. Київ, 1982. С. 34.

³⁰ Wisniewski Z. Sredniowieczna technika budowy studni w swietle badań na nowym miejscu we Wroclawiu przy ulicy Bernardynskiej // Silesia antiqua. 1991. T. 33-34. S. 105-139.

³¹ Bunko C., Piekalski J. Sredniowieczna i nowozytna parcela mieszczańska przy ul. Kacerska Gorka 20 (zaulek Koci 31) // Silesia antiqua. 1993. T. 35. S. 152-175 (s. 155).

7. Досліджені скрині, а також, бочки та, ймовірно, колодязь засипаються характерним побутовим сміттям та фекаліями в два етапи: у середині XVI ст. та на початку XVII ст. У цей час відбувається остаточна нівеляція простору Ринкового майдану, унаслідок чого ще існуюча до того долина струмка із розташованими в ній спорудами засипається. У XVII ст. вже на вирівняній в такий спосіб території майдану впоперек русла струмка на глибині 2,0-2,5 м від сучасної поверхні прокладається гілка дерев'яного водопроводу, спрямована в сторону середмістя (Рис. 1).

8. Знахідка дерев'яних таць для маці в заповненні бочки 1 підтверджує дані документів про поступову зміну етнічного складу населення Старого Ринку. Довготривалий процес втрати Ринковим майданом своєї історичної ролі головної торгової Підзамча остаточно завершився із побудовою у 1845 р. на ще вільній площі приміщення однієї з найбільших львівських синагог.

Отже, археологічні дослідження дозволяють вирішувати багато проблем топографії матеріальної культури та історії середньовічних міст. Зокрема, як видно з цих розкопок 1997 р. у кварталах навколо Старого ринкового майдану, населення якого (німецькі, вірменські, золотоординські, єврейські купці) підтримувало тісні економічні та культурні контакти із Півднем, культурний розвиток (певним показником якого є водопровідна мережа) відбувся швидше, ніж у середмісті. Прибульці відтворювали звичні для їхньої батьківщини побутові умови, виготовляли характерний для них гончарний посуд. Занепад торгівлі у цьому районі Львова відбувається протягом XVI-XVII ст., свідченням чого є поява виробничого комплексу у складі печі для випалу вапна та обробки шкір.

Sviatoslav TERSKY

RYNOK SQUARE IN CITY OF LVIV (archaeological dates)

In article with attraction of written and archaeological sources considered the historical aspects of changes and formations of territory and social role of Rynok square in medieval period.

Key words: archaeological dates, Rynok square, medieval period, social role.

Стаття надійшла до редколегії 27.04.2004

Прийнята до друку 03.09.2004

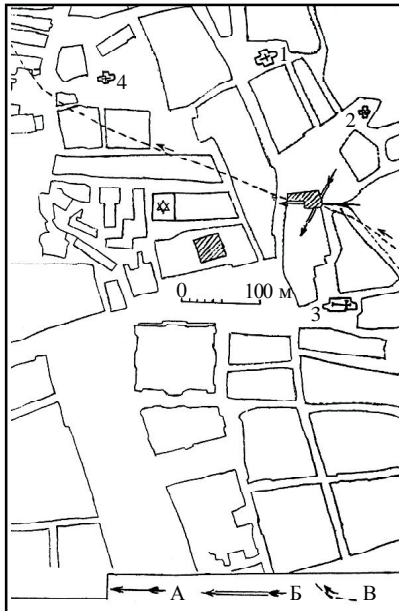

Рис. 1. Ситуаційне розташування розкопів 1992 та 1997 р. (заштриховані) на фоні міської забудови станом на середину XIX ст. з позначенням напрямку керамічного водопроводу XIV—XV ст. (А), дерев'яного водопроводу XVII ст. (Б) та руслу потоку (В). Храми: 1- Св. Миколи; 2- Св. І. Хрестителя; 3- Пресв. Марії Сніжної; 4- Св. Федора.

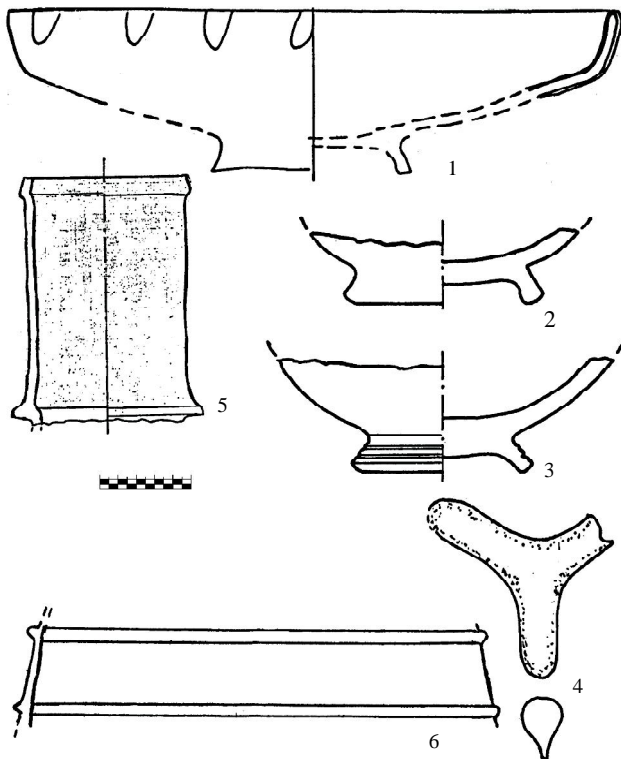

Рис. 2. Гончарні вироби східного типу з розкопок 1997 р. на Старому Ринку: 1-3 - чаші місцевого виробництва; 4 - пічний припас; 5- фрагмент водопровідної труби; 6- фрагмент піфоса.